

SUPPLEMENT

מעוז צור THE LAST STANZA OF

Undoubtedly some of you have noticed the existence of alternate versions of the last stanza of מעוז צור and that some סידורים omit it. What is the origin of those alternate versions? Why do some omit it? In the book: ספר המועדים-כרך ה', pages 195-197, Dr. Yom Tov Lewinsky, the editor of the anthology, reproduces an article that he had written on the origin of the poem with a focus on the last stanza:

מעוז צור ישועתי ומשוררו

מחברו של הפזמון "מעוז צור" הוא מרדכי, איש יהודי שחי לפני שנת 1250 לספירה באחת מארצות גרמניה, לפי דעת צונץ ואחרים. זמנו ומקומו אינם ידועים לנו בדיוק, ושמה אפשר יהיה להסיר את הלוט ולעמוד על מקומו וזמנו, לפי ניתוח קל בבית האחרון של "מעוז צור". בית זה עורר קיטרוג בארצות גרמניה ועל כן השמיטו אותו ברוב הסידורים וכבר במאה 15 אגו קוראים ב"לקט יושר" אודה-חיים, על מנהגו של ר' ישראל איסרלין, שנהג לפי גדולי המלומדים באשכנז ואושטרייך: "ולאחר הנרות הללו היה מנגן מעוז צור ישועתי, ולפעמים אמר אותו בדילוג" (הוצ' מקיצי נרדמים, 152). וכן גם עשו רבים. ולפעמים הכניסו במקומו חרוז חדש, למלא את החסר. בקיצור של"ה מובאות שלוש תוספות כאלה: "מעולם היית ישעי" לרב משה איסרליש, "ירים יחיד הוד והדר" לד' ירמיה, "שמך יבורך לעולם מתוך קהל אמונים" לר' שמואל הלוי.

Translation: The author of the poem: Maoz Tzur was Mordechai, a Jew who lived before the year 1250 CE in one of the German states, according to Zunz and others. His exact era and where he lived are not precisely known. Perhaps we can lift part of the cloud that hovers over his history and narrow the range of years as to when he lived and where he lived by a simple analysis of the last stanza of Maoz Tzur. The wording of the last stanza caused objections to be raised in the German provinces. That explains why the stanza is omitted in most of their Siddurim. In a book published in the 1500's Leket Yosher, Orach Chaim, we find the description of the following practice of Rabbi Yisroel Isserles, who generally adhered to the practices of the great scholars of Ashkenaz and Austria: after reciting Ha'Nairos Ha'Lalu, he would recite: Maoz Tsur Yeshu'Asi and but would occasionally omit a part of it. That same practice was followed by many others. Some would replace the last stanza with a new stanza in order to fill the vacuum. In the Kitzur Sh'Lab we find three such replacement stanzas: Forever You have been my savior, attributed to Rabbi Moshe Iserles; May the Single One bring about Glory, attributed to Rabbi Yirmiya and May Your name be blessed forever within the committed People, attributed to Rabbi Shmuel Ha'Levi

ויש והעתיקו גם את הבית האחרון אולם לא פרשוהו בעברי-טייטש כשאר הבתים או גם תרגמוהו שלא כצורתו (ראה תפילת ישראל עם לשון אשכנז לגולדנמאל). המתקנים בדת, בגרמניה תרגמו את הקטע האחרון וסירוהו: במקום "נקום נקמת דם עבדיך" הכניסו! "עשה

נא למען שמך להיות לנו תשועת" ובמקום "דחה אדמוך ופוי' כתבו: "מחה פשע וגם רשע".
וכיו"ב תיקונים.

Translation: Some included the last paragraph but did not translate it into Yiddish as they did the other stanzas or would not translate it literally but would attribute a different meaning to it (See Tefilas Yisroel with a German translation edited by Goldenthal). Others in Germany who tried to be as faithful as possible to the original wording translated the last stanza but changed the order of the words. Instead of reciting the words: take revenge for the spilled blood of your adherents, they added: do so for the benefit of Your name in order to rescue us. Instead of Dichei Admon etc, they wrote: "erase sin and evil" and made similar changes.

וגביא כאן את הבית האחרון, כדי לראות מה עוול מצאו בו:

Translation: Let us reproduce the last stanza here in order to see what was so disturbing:

השוף זרוע קדשך	וקרב קיץ הישועה,
נקם נקמת דם עבדיך	מאמה הרשעה,
כי ארכה לנו הישועה,	ואין קיץ לימי הרעה,
דחה אדמוך בצל צלמון	הקם לנו רועים שבעה

שלושת החרוזים הראשונים מדברים על נקמה מהאומה הרשעה ועל דחיקת הקיץ,
כי ארכה לנו השעה וקשה לחיות עוד, "ומאהבת השלום נשמטו חרוזים אלה בהרבה
סידורים" (עמודי העבודה, א. לגרסהוט). ובסידור "הגיון לב" (קניגסברג, 1845) הכנים
אפילו לנדסהוט במקום " יוננים נקבצו עלי" יהירים נקבצו עלי" שלא להרגיז את היוונים...

Translation: The first three lines speak of the revenge that needs to be taken against the evil nation and of the delay in the coming of the Final redemption. Then we refer to the fact that the delay is too long and it is difficult for us to continue to exist. Because of a desire to promote peace with their neighbors, the Jews in Germany struck these lines in many Siddurim (Amudei Ha'Avodah by A. Landshaut). In the Sidur Hegyon Leiv (Koenigsberg, 1845) Landshaut inserted in the place of Yivanim Nikbitzu Alei the words: Yehirim Nikbitzu Alei (the arrogant gathered against me) so as not to anger the Greek people . . .

אולם עדיין לא מוכח, שצריך היה לגנוז בגלל זה את הקטע האחרון של "מעוז צור". שהרי
פסוקים רבים בכתבי הקודש שתכנם "לעשות נקמה בגויים" נכנסו לתפילותינו ללא כל
חשש. וכי לא תיקנו לאחר גזירות תתג"ו בארצות גרמניה תפילת "אב הרחמים" בשבת ובה
נאמר: "יזכרם אלהינו לטובה וינקום לעינינו נקמת דם עבדיו השפוך וכו'?

Translation: However, it is still not evident why it was necessary to eliminate the last stanza of Maoz Tsur. It is a fact that many verses from Tanach that refer to G-d taking revenge on behalf of the Jewish People have entered the liturgy without any of the Sages objecting. Did they not institute in the German provinces after the Crusades the practice of reciting Av Ha'Rachamim on Shabbat and in it is written: May G-d remember them for the good and avenge the loss of their lives before our eyes?

אלא כל החרדה באה בגלל החרוז האחרון: "דחה אדמוך בצל צלמון והקם לנו רועים שבעה"
שהוא פמפלט כלפי פרידריך הראשון בארבארוסה (בעל הזקן האדום הארמון). פרידריך

להבין את התפלה

אירגן את מסע הצלב השלישי על ירושלים, יחד עם ריכרד לב האריה, מלך אנגליה, ופיליפ אבגוסט, מלך צרפת משהגיעה השמועה על גירוש הצלבנים מירושלים ע"י צבאות צלח-אדין (1187), לאחר שהשתלטו עליה ועוצרים 88 שנה.

Translation: Apparently what caused so much angst were the words contained in the last line: Dichei Admon B'Tzail Tzalmon V'Ha'Keim Lanu Ro'Im Shiva. Those words were meant to be a diatribe against Emperor Frederick Barbarossa (the Emperor with the red beard). Frederick organized the Third Crusade on Jerusalem together with Richard the Lion Hearted, King of England and Philip Augustus, King of France, after news came that the Crusaders had been evicted from Jerusalem by the armies of Saladin (1187 CE) after the Crusaders had controlled Jerusalem for 88 years.

מסע הצלב השלישי עורר זוועה ובהלה בקהילות ישראל בארצות גרמניה, כי עדיין לא הגלידו הפצעים של מסעי הצלב הראשונים. פרידריך הארמון הגן אמנם על היהודים שראה אותם כעבדים (קאממער־קגעכט) שעברו לו בירושה עם הכתר הרומי שנטל לו. והם גם שילמו לו מס כבד וסיפקו כל הוצאותיו במסע על ירושלים. וכן רשם סופר הדורות ר' אפרים מבונה: "ותבוא השמועה (על מסע צלב שלישי) בכל ארץ אדום. עם ישו, ויקומו על עם ד' לבלע ולהשחית. וירחם ד' על עמו ויתנם לרחמים לפני שוביהם ויכניס בלב המלך ורידריך (פרידריך) לקחת קצת מהונם ויצו לכומרים ולגלחים שלא לנבוח אליהם". אולם בלבם התפללו כל יהודי גרמניה על תבוסת הצלבנים, ששפכו את דמם וטימאו את ירושלים, כי בימיהם כמעט לא גרו שם יהודים, וכבר בנימין מטודילה לא מצא אלא משפחה יהודית אחת. וכשם שאמר מיכה הנביא (ה/ ד'): "אשור כי יבוא בארצנו וכי ידרוך בארמנותינו והקימונו עליו שבעה רועים ורעו את ארץ אשור בחרב", כך התפללו על "שבעה רועים" מבית צלח-אדין שיצאו לקראת הצלבנים ודעום בחרב. כי צלח-אדין פתח שערי ירושלים ליהודים, כדברי אלהריזי (תחכמוני שער כ"ח) שפגש בירושלים (ראשית מאה 13) יהודי אחד ושאלו: מתי באו היהודים לעיר הזאת? אמר לו: "מיום לכדוה ישמעאלים שכנוה ישראלים".

Translation: The Third Crusade caused great anxiety and concern in the Jewish communities of the German provinces because the wounds from the first Crusades had not yet healed. Emperor Frederick protected the Jews whom he viewed as the slaves that he inherited by virtue of his being accorded the title: Holy Roman Emperor. Moreover, the Jews paid him substantial taxes and financed his Crusade to Jerusalem. So wrote the historian Ephraim Mibuna at that time: "news of the Third Crusade spread throughout the Holy Roman Empire. The nation of Jesus rose up against G-d's nation to destroy it. May G-d have compassion on His people and may their enemies have pity on them. May G-d steer King Frederick to being satisfied in taking some of the wealth of the Jews and that King Frederick order the Christian clergy not to threaten the Jews." Nevertheless in their hearts the German Jews prayed for the defeat of the Crusaders who shed their blood and defiled Jerusalem. While the Crusaders occupied Jerusalem, few if any Jews lived in Jerusalem. Binyamin from Toledo, who visited Jerusalem during that time, reported that in Jerusalem he found only one Jewish family. The following words of the Prophet Micah were on the minds of the Jews at that time (Micah 5, 5): when the Assyrian shall come into our land; and when he shall tread on our palaces, then shall we raise seven shepherds, and we will evict those of Ashur

with swords. The Jews of Germany prayed for “seven shepherds,” to arise against the Crusaders. In their minds, the “seven shepherds,” were represented by the House of Saladin, an Islamic leader of that era. They prayed that he confront the Crusaders and rout them with their swords. They had him in mind because it was the armies of Saladin which re-opened the gates of Jerusalem to the Jews and spurred the initiation of the Third Crusade. Yehuda al-Harizi, a Spanish poet, reports that he encountered a Jew in Jerusalem at the beginning of the 13th Century and asked him: when did the Jews return to Jerusalem? He responded: from the day Jerusalem was captured by the Muslims, Jews began to re-populate Jerusalem.

וכאשר הגיעה הבשורה לגרמניה שחיל פרידריך הארמון ניצח את צבאות צלח-אדין וכבש את בירת הסלג'וקים, ובירת ליקאוני באסיה הקטנה, איקוניון (צלמון בעברית), שהיא עמדת מפתח בדרך לירושלים שמחו הגרמנים, ביחוד כי איקוניון היה פעם בית הועד של גדולי הדת הנוצרית. אולם היהודים לא שמחו. והמשורר ר' מרדכי שחי באותו זמן בגרמניה (1190) כתב את שירו הנלהב לכבוד חגוכה של הימים ההם והוסיף נופך לחנוכה של הזמן הזה:

Translation: When news came to Germany that the army of Emperor Frederick defeated the army of Saladin and conquered the capital of Seljuk (in Turkey) and the capital city of Lycaonia, Iconium, (which is translated into Tzalmon in Hebrew) in Asia Minor, which stood on the way to Jerusalem, the Germans held a celebration because Iconium was once the center for the fathers of the Christian religion. Needless to say, the Jews did not celebrate. The writer Reb Mordechai who lived at that time in Germany (1190 CE) wrote his ardent song in honor of Hanukkah and added a reference to the Hanukkah-like crisis of his day:

”דחה ארמון” (את פרידריך האדמוני) ב”צל צלמון” (היושב בצל איקוניון) ”והקם לנו רועים שבעה” – אשר יצאו לקראת האויב הבא לארצנו לדרך בארמנותיה ורעו אותה בחרב. פרידריך הראשון לא זכה להמשיך דרכו לירושלים כי טבע בנהר סולאיץ בקליקיה.

Translation: Dichei (overcome) Admon (Frederick the Red) with Tzail Tzalmon (those who live in the shadow of Iconium) and Ha’Kaim Lanu Ro’Im Shiva (provide “seven shepherds” to confront the enemy that was approaching our land (Israel) whose goal it was to trample upon our palaces. Rout them with swords). Frederick the First did not merit being able to complete his Crusade because he drowned in the River Saleph in Seleucia.

רמז כזה על גאון הקיסרות הגרמנית ויורש כתר רומי, פרידריך הראשון באר-בארוסה, מסוכן היה ליהודים בגרמניה ועל כן השתדלו לגנוז ולהשמיט את הקטע האחרון של ”מעוז צור”.

Translation: Referring to the Holy Roman Emperor and German ruler Frederick 1 Barbarossa in the way he was referred to in the last stanza of Maoz Tzur would have been a risky act for the Jews in Germany. As a result, the leadership made an effort to conceal the stanza and to encourage its omission as the last stanza of Maoz Tsur.

Concerning Last Weeks’ הנוכה Supplement- Additional proof that the opening line of ועל הנסים is missing words which convey its true meaning as a בקשה, request, may be found in the words that we use to introduce על הנסים when we forget to recite it in the second ברכה of המזון. The words are found among the הרהמן statements: הוה בזמן הזה, כמו שעשה לאבותינו בימים ההם, Translation: The Compassionate One should perform miracles for us, as He did for our forefathers in those days, at this time.